

Konstruera och avfyra en raket

Innehållet är framtaget av ESERO Sverige,
i samarbete med:

Innehållsförteckning

Koppling till det centrala innehållet i Lgr22	3
Teknik åk 4–6	3
Fysik åk 4–6	3
Teknik åk 7–9	3
Fysik åk 7–9	4
Inledning	5
Aktivitet 1 – Konstruera och avfira en raket	6
Enkel bygginstruktion	7
Avfira raket	7
Utvärdera	8
Aktivitet 2 – Bygg en raket som flyger extra långt	9
Fakta kring pappersraket – information till läraren	11
Varför flyger raketerna olika långt?	11
Gravitation	11
Tryck	11
Luftmotstånd	12
Stabilitet	13
Masscentrum	13
Tryckcentrum	13
Bestämning av tryckcentrum	14
Beräkning av tryckcentrum	14
Vad krävs för en stabil raket?	15
Test av stabilitet	15
Sammanfattning	16

Koppling till det centrala innehållet i Lgr22

Teknik åk 4–6

Arbetsmetoder för utveckling av tekniska lösningar

- Teknikutvecklingsarbetets olika faser: identifiering av behov, undersökning, förslag till lösningar, konstruktion och utprovning.
- Egna konstruktioner där man använder mekanismer, elektriska kopplingar samt hållfasta och stabila strukturer.
- Dokumentation av tekniska lösningar: skisser med vyer och måttangivelser, ord samt fysiska och digitala modeller.

Fysik åk 4–6

Systematiska undersökningar och granskning av information

- Observationer och experiment med såväl analoga som digitala verktyg. Planering, utförande, värdering av resultat samt dokumentation med ord, bilder och tabeller.

Fysiken i naturen och samhället

- Krafter och rörelser som kan observeras och mätas i vardagssituationer.
- Några instrument samt hur de används för att mäta fysikaliska storheter, till exempel temperatur och kraft.

Systematiska undersökningar och granskning av information

- Observationer och experiment med såväl analoga som digitala verktyg. Planering, utförande, värdering av resultat samt dokumentation med ord, bilder och tabeller.

Teknik åk 7–9

Tekniska lösningar

- Tekniska lösningar för hållfasta och stabila konstruktioner samt betydelsen av materialens egenskaper, till exempel drag- och tryckhållfasthet, hårdhet och elasticitet.

Arbetsmetoder för utveckling av tekniska lösningar

- Teknikutvecklingsarbetets olika faser: identifiering av behov, undersökning, förslag till lösningar, konstruktion och utprovning. Hur faserna i arbetsprocessen samverkar i det egna arbetet och i teknikutvecklingsarbeten i samhället, till exempel inom arkitektur och kollektivtrafik.
- Dokumentation av tekniska lösningar: skisser, ritningar, fysiska och digitala modeller samt rapporter som beskriver teknikutvecklings- och konstruktionsarbeten.

Fysik åk 7–9

Fysiken i naturen och samhället

- Krafter, rörelser och rörelseförändringar samt hur kunskaper om detta kan användas, till exempel i frågor om trafiksäkerhet.

Systematiska undersökningar och granskning av information

- Observationer och experiment med såväl analoga som digitala verktyg. Formulering av undersökningsbara frågor, planering, utförande, värdering av resultat samt dokumentation med bilder, tabeller, diagram och rapporter.

Inledning

Övningen går ut på att bygga en raket av papper och skjuta iväg den så långt som möjligt med hjälp av tryckluft.

Trycket alstras genom att koppla cykelpumpen till raketrampen och pumpa upp ett tryck av högst 4 bar. Raketrampen laddas med raketen som sedan skjuts iväg genom att snabbt öppna ventilen och släppa ut luften.

Raketen går långt, varför uppskjutningen måste ske utomhus eller i en stor sporthall. Kontrollera att ingen befinner sig framför uppskjutningsrampen.

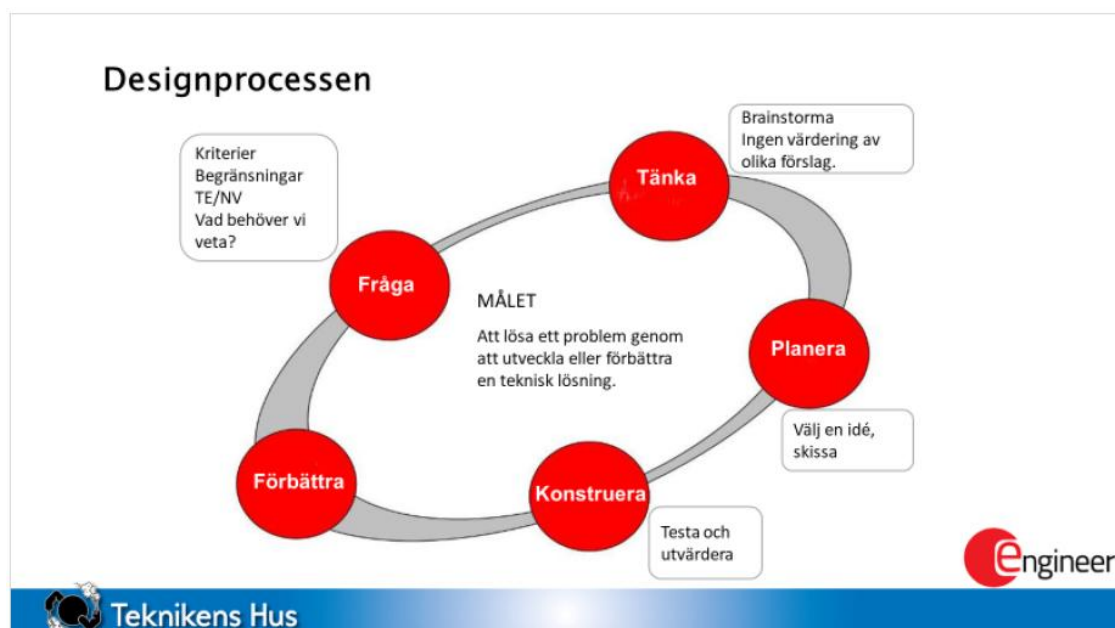
Övningen kombinerar teknikutveckling, naturvetenskap och förståelse för varför rymdraketer ser ut som de gör.

Teknikutvecklingsarbetet är en viktig del av undervisningen för att förstå en ingenjörers arbetsmetod. Bygg gärna upp en historia kring uppgiften. Till exempel att ni fått en beställning från ESA på en raket som går långt, är stabil etc. och att ni som ingenjörer ska designa, konstruera, testa och utveckla den. Även äldre elever som förstår att det inte är sant gillar en god story.

Det finns många olika modeller som illustrerar designprocessens olika delar. Den vi valt att lyfta fram här har tagits fram i samarbete med bland annat skolor i Norrbotten. Lärare som undervisar i teknik använder modellen kontinuerligt för att eleverna ska bli medvetna om att teknikutvecklingsarbetet inte är en linjär process.

Bilden kan projiceras på en whiteboard/smartboard eller så används en utskrift för att elevernas process ska kunna synliggöras med till exempel pilar/stödord.

Under arbetet pendlar eleverna mellan att göra praktiska uppgifter och att reflektera. Grupprespons är också en metod som ofta används för att eleverna ska hjälpa varandra att utveckla idéer och öva på att ställa konstruktiva frågor.

Aktivitet 1 – Konstruera och avfyra en raket

Inled gärna med en historia kring uppgiften. Till exempel att ni fått en beställning från ESA på en raket som går långt, är stabil etc. och att ni som ingenjörer ska designa, konstruera, testa och utveckla den. Även äldre elever som förstår att det inte är sant gillar en god story.

Fråga eleverna vilka faktorer de tror kan påverka raketens förmåga att flyga långt. Dokumentera genom att skriva en lista på tavlan.

Kanske dyker några av dessa faktorer upp:

- Vikt
- Luftmotstånd
- Tyngdpunkt/balans
- Täthet
- Styrning

Material som medföljer:

- 8 rörmallar med samma diameter som uppskjutningsrampens avfyrningsrör
- 1 uppskjutningsramp
- 1 cykelpump

Material som ej medföljer:

- A4-papper, 160 g/m². 80 g/m² fungerar, men då behövs tunn kartong till eventuella fenor och nos.
- Sax
- Tejp
- Limstift
- Modellera
- Valfritt material

Enkel bygginstruktion

- Linda ett A4-papper runt rörmallen. Tejpa ihop pappret till en papprulle. Rullen ska sitta tätt runt röret men ändå glida lätt längs det.
- Låt eleverna bygga raketen utifrån de egenskaper de tycker är viktiga. Till exempel om den ska ha noskon, fenor, vara lufttät osv.

Avfyr raketen

- Sätt fast cykelpumpen på raketramens ventil. Se till att låsa fast den genom att vrida bygeln.

- Se till att raketramens handtag är stängt. Pumpa några gånger tills trycket blir max 4 bar.

OBS! Högre tryck kan göra att ventilen lossnar.

- Be eleverna observera hur raketen flyger. Sätt raketen på avfyrningsröret. Stå bakom raketen och avfyr den genom att öppna handtaget med en snabb rörelse.

Utvärdera

Efter att eleverna testat sina raketer är det viktigt att utvärdera:

- Vad hände?
- Kan vi få den att flyga längre?

Titta på egenskaperna som raketerna skulle ha och se vad som kan förbättras. Viktigt att bara ändra på en sak i taget.

Ge eventuellt eleverna ledtrådar som:

- ”Hur kan vi minska luftmotståndet?”
- ”Behöver den något som gör att den går rakare/inte vobblar?”

Eleverna bygger om och bygger nytt och testar för varje ändring. Raketerna kommer att gå längre och längre.

Eleverna kommer också att titta på varandras raketer och ta efter det som de ser fungerar. Det är viktigt att du som lärare både uppmuntrar det och låter det ske. Ge istället exempel och dra paralleller utifrån den teknik som finns i samhället och som vi använder och som är designad.

Till exempel ser bilar i olika typer, såsom sportbilar, SUV och stadsjeepar, mobiltelefoner och flygplan alla ganska lika ut. Det beror på att tillverkarna tar efter det som fungerar bra för den funktion de vill uppnå.

Titta på bilder av riktiga rymdraketer:

- Varför ser de ut som de gör?
- Är det något de har som din raket inte har?
- Vilka skillnader och likheter finns?

Aktivitet 2 – Bygg en raket som flyger extra långt

För att raketen ska gå så långt som möjligt ska den uppfylla vissa kriterier. Den ska:

- Vara lätt
- Ha en stabil kropp
- Vara symmetrisk
- Ha god sidostabilitet
- Ha ett lågt luftmotstånd
- Vara tät i toppen
- Ha rätt balans

Eftersom papper används blir raketen lätt. Raketkroppens stabilitet fås genom att ett styvare papper används samt att det limmas ihop till ett rör.

- Fenorna ger raketen sidostabilitet. Viktigt att de är lika stora och sitter symmetriskt runt raketten.
- En smal och spetsig kon eller en äggformad kon ger lågt luftmotstånd. Prova gärna att skjuta raketten utan kon och jämför sträckan.
- Toppen görs lufttät för att bevara så mycket som möjligt av den framrusande luftens energi inne i raketten.
- Optimalt är en tyngdpunkt så långt fram som möjligt. Det kan justeras med en liten bit modellera.

Nedan har du ett exempel på hur du och dina elever kan göra en raket som åtminstone till viss del uppfyller dessa kriterier. Säkert har ni fler idéer på hur det kan göras.

Material:

Samma som i aktivitet 1.

Bygginstruktioner:

1. Linda pappret runt mallen som tidigare, men limma ihop pappret allt eftersom du rullar. Detta gör raketen extra styv.

2. Vik ner en bit av pappret in i röret i ena änden och tejpa så att det blir tätt.

3. Gör en långsmal kon och tejpa på plats. Klipp till fenor av dubbelt papper och limma dem på plats.

4. Placera eventuellt en liten bit lera/häftmassa i raketen och tryck upp den i toppen med en pinne. Detta gör att tyngdpunkten ligger längre fram, ungefär som en darpil.

Fakta kring pappersraketen – information till läraren

Varför flyger raketerna olika långt?

Modellraketen påverkas av tre krafter – trycket från luften i raketrampen, gravitationen och luftmotståndet.

Gravitation

Raketen påverkas, som alla objekt med en massa (m), av gravitationskraften (W).

$$W = m \times g$$

där g är tyngdaccelerationen ($9,82 \text{ m/s}^2$).

Ju tyngre raketen är, desto större blir gravitationskraften. Ju tyngre raketen är, desto mer energi krävs för att öka dess hastighet.

Tryck

När man pumpar in luft i raketrampens kopparrör fyller man på med fler och fler luftmolekyler, mest kväve- och syremolekyler, vilket gör att trycket ökar.

Det finns flera olika enheter för tryck, men de vanligaste är Newton per kvadratmeter (N/m^2), Pascal (Pa) och bar.

Vi har ständigt ett tryck runt omkring oss – lufttrycket. Normalt lufttryck är 1,013 bar, eller 1013 mbar. Ibland är det lite högre, då har vi högtryck, och ibland har vi lågtryck.

När vi fyller raketrampen med luft pumpar vi upp trycket till 4 bar, det vill säga fyra gånger normalt lufttryck.

Olika tryck vill alltid jämnas ut varandra. När vi öppnar ventilen rusar luften ut ur röret så att trycket i röret sjunker till samma tryck som omgivningen.

Ju högre tryck inne i röret, desto högre hastighet får luftmolekylerna när ventilen öppnas. Hög hastighet innebär hög rörelseenergi. Denna rörelseenergi förs över till raketen som flyger iväg.

För att så mycket som möjligt av luftens rörelseenergi ska överföras till raketen är det viktigt att raketen är tät i toppen och att den sluter tätt runt röret på avfyrningsrampen.

Det är också viktigt att släppa ut luften så snabbt som möjligt, så att så mycket som möjligt av energin i den komprimerade luften tas upp av raketen innan den lämnar raketrampen.

Så fort raketen lämnat rampen upphör accelerationen och hastigheten avtar.

Luftmotstånd

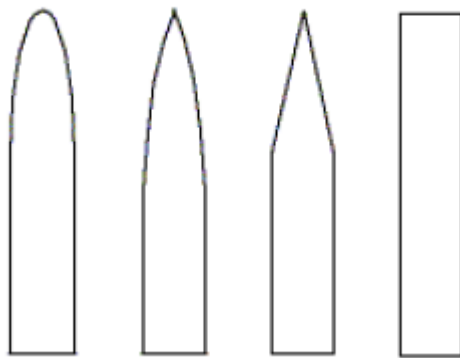
När raketen flyger genom luften kolliderar den med luftens molekyler och farten bromsas. Det kallas luftmotstånd.

För att raketen ska tappa så lite fart som möjligt är det därför viktigt att minimera antalet kollisioner med luftmolekylerna och därmed också minska luftmotståndet.

Det som påverkar raketens luftmotstånd är framför allt två saker – styrfenornas och noskonens utseende.

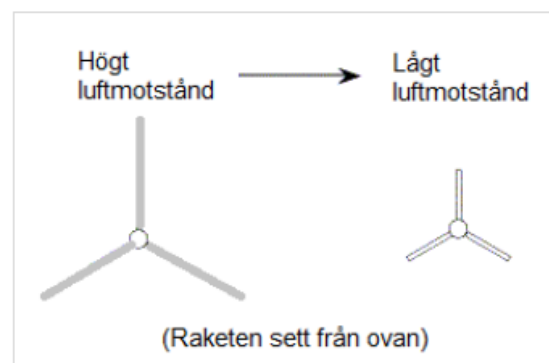
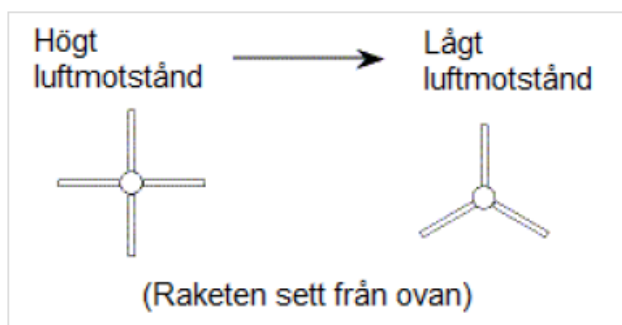
Den noskon som har lägst luftmotstånd är inte, som man kanske tror, en spetsformad nos utan istället en mer rundad form.

Lågt luftmotstånd → Høgt luftmotstånd

När det gäller styrfenorna är det både antalet och storleken på dem som avgör luftmotståndet.

- Ju fler fenor, desto högre luftmotstånd.
- Ju större fenor, desto högre luftmotstånd.

Stabilitet

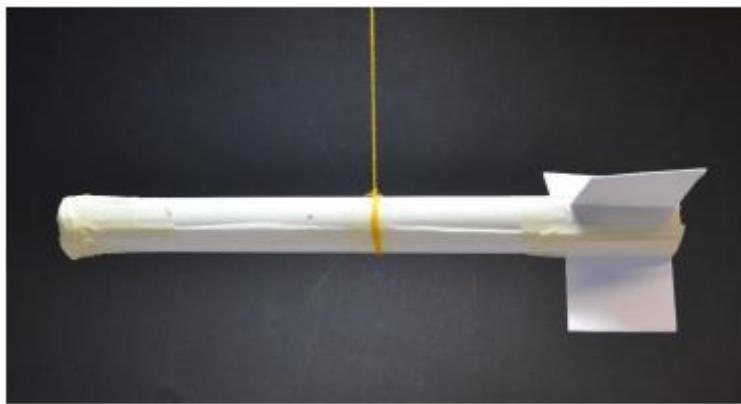
En stabil raket flyger i en rak och mjuk bana. En instabil raket vrider och vänder på sig i luften. Då ökar luftmotståndet och raketerna tappar snabbt fart.

För att raketerna ska gå en rak och mjuk bana är det två viktiga saker som vi måste titta närmare på – masscentrum (mc) och tryckcentrum (tc).

Masscentrum

Raketens masscentrum, ibland kallad tyngdpunkt, kan tolkas som ett medelvärde av den totala massans position.

Masscentrum på raketerna kan enkelt hittas genom att knyta ett snöre runt raketerna så att den balanserar jämnt. Masscentrum ligger då på den plats där snöret sitter.

Tryckcentrum

På samma sätt som massan av raketens alla delar samverkar till att bilda ett masscentrum, samverkar aerodynamiken av raketens alla delar till att bilda ett tryckcentrum.

Platsen för raketens tryckcentrum delar raketerna i en bakre och en främre del där de båda delarna har samma luftmotstånd.

Jämför med en vindflöjel. På en vanlig vindflöjel sitter vridningspunkten i masscentrum. Den stora bakre plattan har dock större area, varför tryckcentrum ligger närmare den.

För att hitta tryckcentrum kan vi flytta vridningspunkten tills vi hittar ett läge där flöjeln inte påverkas av vinden, oberoende av hur det blåser. Vridningspunkten sitter nu i tryckcentrum.

vridningspunkt i masscentrum

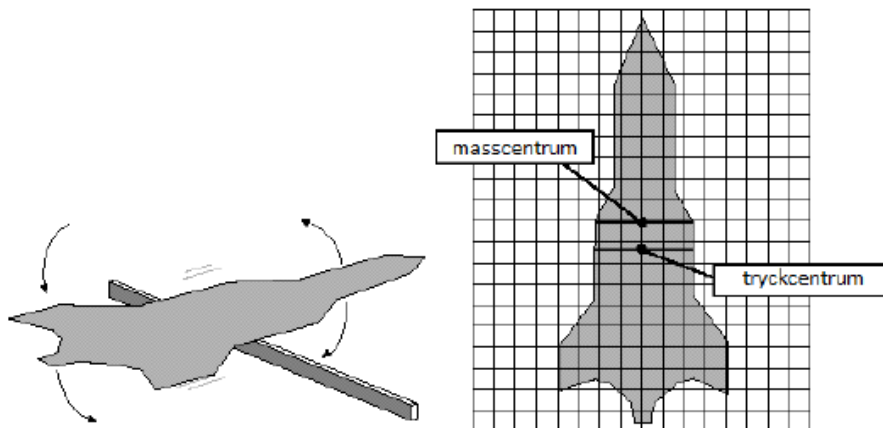
vridningspunkt i tryckcentrum

Bestämning av tryckcentrum

Raketens tryckcentrum kan bestämmas genom att rita av raketens profil på en bit kartong och klippa ut den.

Genom att balansera denna profil på en linjal, som vi gjorde med masscentrum, och dra ett streck vid balanspunkten kan vi nu hitta tryckcentrum.

Linjen genom tryckcentrum delar också pappret i två lika stora areor.

Bilder från www.nasa.com

Beräkning av tryckcentrum

Den totala arean (A) av raketen är summan av arean (a) av raketens samtliga delar.

$$A = a(\text{nos}) + a(\text{kropp}) + a(\text{fenor})$$

Eftersom tryckcentrum är ett medelvärde av den projicerade arean kan vi säga att lokaliseringen av tryckcentrum (t_c) är lika med summan av varje dels area multiplicerat med avståndet d till en referenspunkt för respektive del.

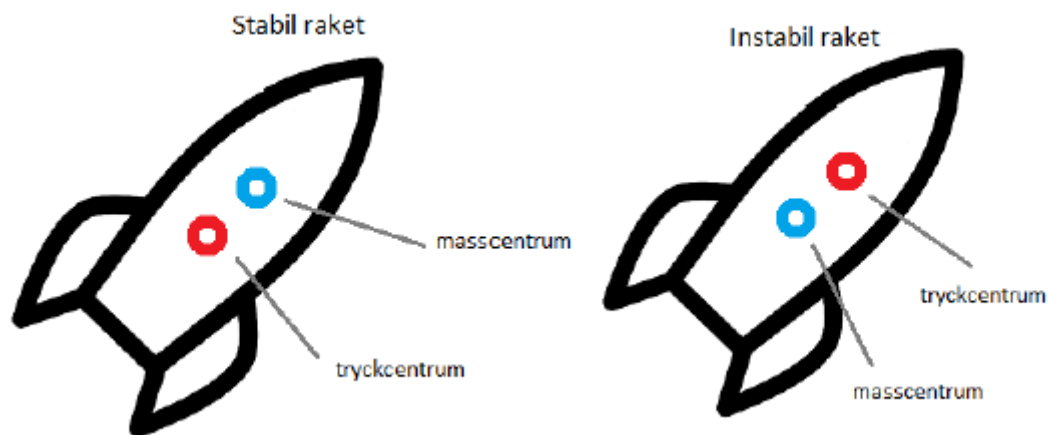
Eller uttryckt i en formel:

$$A \times t_c = (a \times d)\text{nos} + (a \times d)\text{kropp} + (a \times d)\text{fenor}$$

Vad krävs för en stabil raket?

För att raketen ska vara stabil måste masscentrum ligga framför tryckcentrum (jämför med vindflöjeln ovan). Ju större avståndet mellan dem är, desto stabilare blir raketen.

En raket ska vara som en dartpil. Den har stor del av tyngden framtill och relativt stora styrfenor baktill.

För att få ett stort avstånd mellan mass- och tryckcentrum kan man placera en vikt i nosen som förskjuter masscentrum framåt och sätta stora fenor bak som förskjuter tryckcentrum bakåt.

Nackdelen är förstås att raketen blir både tyngre och får ökat luftmotstånd. Här gäller det därför att hitta den bästa kompromissen.

Test av stabilitet

Den färdiga raketens stabilitet kan testas genom att linda ett snöre runt raketens masscentrum och sedan snurra raketen med snöret likt en slunga.

Om raketen är stabil pekar nosen framåt längs den cirkulära banan.

Om raketen är instabil kommer den att vända och vrida sig i luften när den snurras runt.

Sammanfattning

För att raketten ska flyga långt ska den:

- Vara lätt
- Vara tät
- Ha masscentrum (tyngdpunkten) långt fram
- Ha fenor bak till
- Ha en aerodynamisk noskon

Läs mer om raketer på ESA sida

ESA – *Up, up, up! Build and launch your own rockets – Teach with space PR23*

https://www.esa.int/Education/Teachers_Corner/Up_up_up!_Build_and_launch_your_own_rockets_Teach_with_space_PR23

ESERO Sverige är ett initiativ av Europeiska rymdorganisationen ESA och Rymdstyrelsen.

Projektet "European Space Education Resource Office" (**ESERO**) är den **Europeiska Rymdorganisationens** (ESA) främsta sätt att stödja förskole-, grundskole- och gymnasieutbildning i Europa.
<https://www.esa.int/>
<https://www.esero.se/>

Rymdstyrelsen
 Swedish National Space Agency

Rymdstyrelsen är en myndighet under Utbildningsdepartementet som ansvarar för statligt finansierad rymdverksamhet i Sverige, inklusive forskning och utveckling. Myndigheten är även Sveriges kontaktorgan för internationellt rymdsamarbete.
<https://www.rymdstyrelsen.se/>

ESERO Sverige drivs av **KTH** i samarbete med Wisdome-projektets fem science center:

KTH - Kungliga Tekniska högskolan - är ett av Europas ledande tekniska universitet och samlar studenter, forskare och fakultet från hela världen.

<https://www.kth.se/>

WISDOME

WISDOME är en unik satsning på visualisering av vetenskap och flera av världens främsta forskare inom visualisering.
<https://wisdomesweden.se/hem/>

CURIOUSUM

NORRKÖPINGS
 VISUALISERINGSCENTER

TEKNISKA

Malmö Museer

ESERO Sverige har inrättat Nav för att organisera ESA:s skolprojekt både lokalt och nationellt:

VETENSKAPENS HUS

**TOM TITS
 EXPERIMENT**

TEKNIKENS HUS
 Norrbottens Science Center

Ex?ploratoriet
 SKELLEFTEÅ SCIENCE CENTER